

4. Globalization with a human face // Human Development Report. – 1999. Р. 4
5. Тверякова Е. А. Юридическая экспансия: теоретико-историческое исследование: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / Е. А. Тверякова. – Н. Новгород, 2002. – С. 23.
6. Дилеммы глобализации. Социумы и цивилизации: иллюзии и риски. – М., 2002. – С. 35 – 36.
7. Сорокин В. В. Концепция эволюционного развития правовой системы в переходный период: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. / В. В. Сорокин. Екатеринбург. – 2003. – С. 17.
8. Бессонов Б. Н. Идеология духовного подавления / Б. Н. Бессонов. – М., 1978. – С. 243; Лебон Г. Психология толпы / Г. Лебон. – СПб., 1995. – С. 116; Шиллер Г. Манипуляторы сознанием / Г. Шиллер. – М., 1980. – С. 136.
9. Делягин М. А. Общая теория глобализации / М. Делягин // Общество и экономика. – 1998. – № 10 – 11. – С. 93.

*Лужанський А. В., Інститут держави і права
ім. В. М. Корецького*

ГАРАНТІЇ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ ЯК ОЗНАКА ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

В статті доказывается необходимость законодательного определения понятия «доступ к правосудию» как залога реализации права на обращение в суд, а также обосновано предложение о внесении соответствующих изменений в Конституцию Украины и разработки специального закона.

In the article the necessity of legislative determination of concept «access to justice» as a mortgage of realization of right on an appeal to a court is proved, and also suggestion about bringing of the proper changes in Constitution of Ukraine and development of the special law is grounded.

Доступність правосуддя в сучасних умовах розвитку українського суспільства та прогресивної світової спільноти вважається невід'ємним атрибутом правової держави.

Чітке і недвозначне законодавче врегулювання суспільних відносин, що пов'язані з правами особи, можна зазначити в якості необхідної передумови дотримання відповідних прав, а в разі їх порушення – запоруки санкціонованого та регламентованого державою захисту.

Повною мірою це стосується і гарантій реалізації права на звернення до суду, невід'ємною складовою якого є доступ до правосуддя.

Різноманітні аспекти цієї проблеми були предметом досліджень багатьох науковців і юристів-практиків, зокрема Ю. В. Білоусова, В. Д. Бринцева, Л. О. Воскобітової, В. В. Городовенка, Ю. М. Грошевого, К. Ф. Гуценка, М. А. Гурвича, М. Л. Ентіна, В. М. Жуйкова, О. Р. Куйбіди, В. М. Лебедєва, Д. Д. Луспеника, В. Т. Маляренка, І. Є. Марочкіна, О. М. Овчаренко, І. А. Приходька, Д. М. Притики, Н. Ю. Сакари, В. М. Сидоренка, Н. В. Сібільової, В. Є. Чіркїна, О. Г. Шило, В. І. Шишкіна, П. І. Шевчука, С. Г. Штогуна, А. Г. Яреми, В. В. Яркова та ін.

Разом з цим, в силу об'єктивних причин вона не може не залишатися надзвичайно актуальною. Зокрема, з огляду на її різноплановість та багатоаспектність, очевидно, вона незалежно від географії, рівня економічного розвитку та виду політичного устрою тієї чи іншої держави супроводжуватиме правосуддя протягом всього часу існування судової влади, а відтак реальне забезпечення доступу до правосуддя залишатиметься швидше бажаним результатом, своєрідним постійним «дороговказом» на шляху подальшої демократизації системи судочинства.

В якості невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується ця стаття, можна зазначити реальну відсутність нормативного визначення поняття «доступу до правосуддя» у законодавстві України, що й зумовлює мету дослідження – підготовка пропозицій щодо можливих варіантів законодавчого врегулювання згаданої проблеми.

Вирішення зазначеної проблеми має неабияке прикладне значення, адже від цього самим безпосереднім чином залежать як рівень дотримання прав і свобод людини і громадянина, так і належне функціонування механізму судового захисту в цілому.

Доступність судового захисту прав, свобод та законних інтересів фізичних і юридичних осіб можна назвати одним з визначальних критеріїв оцінки ефективності судової влади та правосуддя в правовій державі.

Як справедливо зауважив Голова Верховного Суду Російської Федерації В. М. Лебедєв, оскільки правосуддя являється гарантією реалізації прав людини, то тим самим пояснюється увага до проблеми доступу до правосуддя, без вирішення якої немож-

ливе повноцінне забезпечення прав людини і саме нормальне функціонування громадянського суспільства та цивільного обороту [1].

Конституція України [2] в ч. 1 ст. 55, ч. 2 ст. 124 закріпила право на судовий захист як необмежене та невідчужуване право.

Водночас, Конституція України не містить визначення поняття «доступ до правосуддя». У ряді положень Основного Закону, зокрема в ч. 2 ст. 38, ч. 2 ст. 47, ч. 3 ст. 49, ч. 2 ст. 50, ч. 3 ст. 53, вживаються поняття «доступ», «доступна» стосовно державної служби та служби в органах місцевого самоврядування; оплатного отримання житла; медичного обслуговування; інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту.

Не містять визначення поняття «доступ до правосуддя» і тексти міжнародних договорів, учасником яких є Україна. Окремі з них містять лише елементи визначення згаданого поняття (наприклад, ст. 9 Конвенції ООН про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля від 25.06.1998 року (Орхуська конвенція)) [3].

Що стосується документів міжнародних організацій, у ст. 4 Декларації основних принципів правосуддя для жертв злочинів та зловживання владою (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 29.11.1985 р.) [4] вживається термін «право на доступ до механізмів правосуддя».

Чинне законодавство України (ч. 3 ст. 3 Закону України «Про судоустрій України» [5]) визначає, що судова система забезпечує доступність правосуддя для кожної особи в порядку, встановленому Конституцією України та законами.

Передбачене ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року [6] право на справедливий суд структурами Ради Європи визнане однією з ознак будь-якого демократичного суспільства та розуміється як право на доступ до правосуддя та справедливий розгляд [7]; право особи на доступ до суду є одним з елементів комплексного права на суд [8].

Про наявність такого права і можливості його національного та міжнародного захисту свідчить практика міжнародних судових установ, яка вважає право доступу до правосуддя особливим і невід'ємним аспектом права на судовий захист. Порушення прав особи у сфері діяльності судової системи, як правило, свідчать, що у переважній більшості випадків порушується саме право на доступ

до правосуддя – не кожен і не за будь-яких обставин має реальну можливість звернення до суду та захисту своїх прав у суді.

Не викликає сумніву те, що питання забезпечення доступного, якісного і справедливого судочинства повинні мати пріоритетний характер у внутрішній політиці України.

Останнім часом цим питанням приділяється дедалі більше уваги, зокрема, вони:

- висвітлювалися в рекомендаціях парламентських слухань, які відбулися: 20 червня 2001 року на тему: «П'ята річниця прийняття Конституції України. Права і свободи громадян України – сподівання і реальність» [9]; 23 травня 2007 року на тему: «Про стан правосуддя в Україні» [10]. 18 березня 2009 року були проведені парламентські слухання на тему: «Про стан правосуддя в Україні» [11];

- визначалися в якості однієї з основних засад внутрішньої політики у сфері побудови сучасної європейської держави в угодах про створення парламентських коаліцій, зокрема в: Угоді про створення Коаліції демократичних сил у Верховній Раді України V скликання від 22.06.2006 року [12] (розд. 2.3.), Угоді «Про створення Коаліції демократичних сил у Верховній Раді України VI скликання» від 29.11.2007 року [13] (п. 4 розд. 2.1., розд. 2.3.), Угоді про створення Коаліції «Національного розвитку, стабільності та порядку» від 17.12.2008 року [14] (п. п. 1, 3 Пріоритетних завдань діяльності коаліції у сфері правосуддя та правоохоронної діяльності);

- знайшли своє відображення у Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року № 361/2006 [15].

Разом з цим, законодавче визначення поняття «доступ до правосуддя» на даний час в Україні відсутнє.

У цьому зв'язку не можна не погодитися з А. О. Селівановим, який зазначає, що функціонування сучасної Української держави на пряму залежить від чіткості конституційно-правового регулювання, від конституційного праворозуміння і правозастосування [16].

На наш погляд, цікавим є досвід Республіки Молдова, у якій право доступу до правосуддя захищене на рівні Основного закону. Так, ст. 20 Конституції Республіки Молдова передбачає, що «будь-яка особа має право на ефективне поновлення у правах компетент-

ними судами в разі порушення її прав, свобод і законних інтересів. Жодний закон не може обмежити доступ до правосуддя» [17].

Дослідниками у сфері конституційного права зверталася увага на те, що правова держава повинна мати конституцію, яка врегульовує владні відносини у такий спосіб, що діяльність держави стає підзаконною. Конституція як ядро конституційного права закладає основи конституційного регулювання і завдяки ньому здійснює практичний вплив на суспільні відносини. Основне призначення норм конституційного права полягає, зокрема в регулюванні основних принципів здійснення основних прав і свобод людини і громадянина, організації системи органів державної влади [18].

Видається, що у конституції демократичної країни повинні бути відображені не лише питання визначення судової влади, структури судової системи, організаційно-правового порядку реалізації повноважень судовими органами, гарантії здійснення судової влади, а й мають бути закладені основи гарантування доступу до правосуддя.

Законодавче ж визначення основних, базисних категорій, включаючи й поняття «доступ до правосуддя», як запорука і гарантія реалізації відповідного права, є своєрідним «лакмусовим папірцем», який наглядно демонструє наскільки держава є правовою.

Таким чином, гарантування державою доступу до правосуддя – це шлях від декларацій до реального забезпечення реалізації права на звернення до суду.

Проблема забезпечення вільного і рівного доступу до суду є глобальною проблемою, перед якою сьогодні стоять багато держав. Питання доступності правосуддя постійно знаходяться в центрі уваги, як держав, так і міжнародних організацій. В цивілізованому світі недоступність суду має означати його фактичну відсутність, оскільки формальна наявність органів судової влади за такої умови втрачає будь-який сенс.

Навряд чи без практичного втілення таких фундаментальних принципів, як верховенство Конституції та верховенство права, можна говорити про перспективи побудови в Україні правової, демократичної держави.

В принципі, наявність нормативних актів, що тією чи іншою мірою обмежують право на доступ до правосуддя, не є найбільшим злом – їх, принаймні, можна оскаржити в загальних судах чи органі конституційної юрисдикції. Оскільки такий доступ має

нормативне підґрунтя (є унормованим), нерозривно пов'язаний з певною процедурою, – то в цьому сенсі відсутність відповідних норм є значно гіршим явищем, ніж наявність недосконалих.

До того ж, відсутність у законах України визначення поняття «доступ до правосуддя» унеможливило отримання його офіційного тлумачення Конституційним Судом України, що жодним чином не свідчить про відсутність об'єктивної потреби у такому тлумаченні.

Наведене вище дає підстави для висновку про те, що для України питання законодавчого визначення поняття «доступ до правосуддя» наразі є актуальним.

Вирішити цю проблему можна було б за рахунок передбачення у Конституції України гарантованого державою права на доступ до правосуддя.

На нашу думку, з тим, щоб охопити всіх учасників цих правовідносин, відповідна норма мала б міститися у розділі I «Загальні положення» Основного Закону і мати такий зміст:

«Держава гарантує особам приватного та публічного права доступ до правосуддя в порядку, визначеному Конституцією і законами України».

Відповідно до п. п. 1, 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод, судострій, судочинство визначаються виключно законами України.

З огляду на зазначене, на основі наукових досліджень, вивчення передового світового досвіду, практики міжнародних судових установ, відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна, практики національних судів можна було б конкретизувати право на доступ до правосуддя у окремому спеціальному законі, передбачивши у ньому складові такого права, відповідні механізми та інституційні гарантії його реалізації, персоніфіковану й диверсифіковану роль органів державної влади у процесі реалізації цього права, відповідальність за його порушення з боку осіб публічного та приватного права тощо.

Доступність правосуддя – це той «збірний образ», до певної міри – ідеал, якого прагне держава, що позиціонує себе як правову.

Зважаючи на це, навряд чи можна очікувати в найближчому майбутньому на появу універсальної «формули» чи «стандарту» доступності правосуддя. Адже, об'єктивно, шлях від нормативного закріплення правового принципу до практичного втілення,

до можливості його ефективної та буденної реалізації на рівні індивідуальних правовідносин «особа – суд, як орган державної влади», не може бути коротким.

Видається, що в цьому напрямку існують перспективи подальших розвідок в аспекті цього дослідження як на теоретичному рівні, так і в практичній площині, зокрема шляхом розробки відповідних законопроектів.

Що стосується перспективи подальших розвідок у напрямку цього дослідження, питання пошуку нових шляхів удосконалення методів та механізмів забезпечення права особи на доступ до правосуддя має надзвичайно важливе значення, а відтак – потребує додаткового вивчення як на теоретичному рівні, так і в практичній площині, зокрема шляхом розробки відповідних законопроектів.

Література:

1. http://www.garweb.ru/conf/supcourt/20030410/smi/msg.asp&id_msg140404.html
2. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 23.07.1996. – № 30. – Ст. 141.
3. Ратифікована Законом України від 06.07.1999 року № 832-XIV // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1999. – № 34. – Ст. 296.
4. СССР и международное сотрудничество в области прав человека. Документы и материалы. – М.: Международные отношения, 1989. – С. 270-272.
5. Відомості Верховної Ради України. – 2002. – № 27. – Ст. 180.
6. Офіційний вісник України. – 1998. – № 13. – С. 270.
7. Див. напр.: Резолюція Комітету Міністрів Ради Європи про юридичну допомогу та консультації від 02.03.1978 року № (78) 8 // Сборник международно-правовых документов. «Права человека». – Минск: Белфранс, 1999.
8. Гомьен Д., Харрис Д., Зваак Л. Европейская конвенция о правах человека и Европейская социальная хартия: право и практика. – М., 1998. – С. 200.
9. Постанова Верховної Ради України від 13 вересня 2001 року № 2692-III.
10. Постанова Верховної Ради України від 27 червня 2007 року № 1245-V // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 47-48. – Ст. 526.
11. Голос України. – 24.01.2009. – № 12 // http://www.rada.gov.ua/zakon/new/par_sl/sl1803109.htm.
12. Голос України. – 24.06.2006. – № 115.

13. Голос України. – 01.12.2007. – № 223.
14. Голос України. – 17.12.2008. – № 241.
15. Урядовий кур'єр. – 24.05.2006. – № 95.
16. Селіванов А. Конституційна визначеність і подолання нестабільності проведеної реформи повноважень суб'єктів центральної влади // Право України. – 2007. – № 5. – С. 3.
17. Конституції нових держав Європи та Азії / Упоряд. С. Головатий. – К.: Укр. Правн. Фундація. Вид-во «Право», 1996. – С. 196.
18. Див., напр.: Бабенко К. А. Поняття конституційного регулювання у сучасній науці конституційного права // Держава і право: Збірник наукових праць. – К., 2009. – Вип. 44. – С. 197; Тодика Ю. Конституція як соціальна цінність // Право України. – 2000. – № 12. – С. 11; Годованець В. Ф. Конституційне право України: Навч. посібник. – К., 2005. – С. 5.

Чувакова Г. М., ОНЮА

ДЕФЕКТНІ ЮРИДИЧНІ ФАКТИ ЯК РІЗНОВИД ПРАВОВИХ АНОМАЛІЙ

В работе представлены понятия дефекта и дефектности юридического факта. Юридический факт является дефектным в тех случаях, когда его признаки не соответствуют модели, закрепленной в гипотезе юридической нормы – юридический критерий; дефектом юридического факта следует считать наличие у него таких признаков, которые свидетельствуют о существенном изменении в его содержании – социальный критерий.

In work concepts of defect and deficiency of the juridical fact are presented. The juridical fact is defective when its signs mismatch the model fixed in a hypothesis of juridical norm – legal criterion and social criterion of defect of the juridical fact – presence in it of such features which testify essential change in its maintenance.

В процесі встановлення юридичних фактів нерідко виявляється, що вони мають різного роду недоліки, дефекти. В одних випадках ці дефекти пов'язані зі змістом юридичного факту (наприклад, відсутність необхідного стажу), в інших – із зовнішньою формою його вираження і закріплення (наприклад, дефект у документі, що засвідчує стаж).

Юридичне значення дефекту означає відхилення від закріпленої абстрактної правової моделі, яке передбачено і закріплене нормою права.